
В. В. Сорокіна, здобувач НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Теоретико-правові засади економічної безпеки

Проаналізовано вихідні теоретико-правові засади економічної безпеки як складової національної безпеки. Обґрунтовано висновок, що економічна безпека є не тільки економічною чи політичною, а й юридичною категорією, оскільки у праві отримує закріплення увесь організаційно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки, у тому числі економічні інтереси держави і загрози економічній безпеці, стратегія і тактика забезпечення економічної безпеки, суб'єкти, які цю стратегію і тактику втілюють у життя, їх повноваження, відповідальність тощо.

Ключові слова: економічна безпека, національна безпека, загрози економічній безпеці, правове забезпечення економічної безпеки.

Складні інтеграційні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, створюють безумовну необхідність у застосуванні сучасних методів діагностики економічної безпеки держави. На сьогодні від економічної безпеки держави залежить не тільки стійкість функціонування політичних інститутів у країні та суспільно-політична стабільність, а й один із найважливіших принципів існування держави — її суверенітет. В умовах

зовнішньої загрози для України наріжним питанням є питання економічної безпеки як гарантії забезпечення обороноздатності країни, стабільності у громадянському суспільстві, самостійності у прийнятті рішень стосовно внутрішньої і зовнішньої політики, адже ці процеси є індикатором суверенності кожної держави.

У науковій літературі дослідженням стратегічного аналізу, його методології у забезпеченні економічної безпеки займалися такі науковці, як А. Барановський, А. Берлач, В. Бойко, З. Варналій, В. Геєць, О. Гойчук, Б. Губський, Б. Данилишин, Л. Доля, Я. Жаліло, М. Єрмошенко, М. Корецький, О. Користін, С. Лекарь, В. Мунтіян, В. Олефір, Г. Пастернак-Тарнаушенко, Б. Пасхавер, Ю. Пахомов, В. Предборський, П. Саблук, А. Стовбчатий, В. Шлемко, Л. Яремко та ін. Проте досі проблеми економічної безпеки розглядалися здебільшого в суто економічній чи політичній площинах, тоді як правові аспекти залишалися поза увагою вітчизняних дослідників. Такий стан справ не можна визнати задовільним з огляду на те, що державна політика в галузі економічної безпеки, як і її економічна політика в цілому, мають правову форму закріплення та реалізації, а відтак є складовою правової політики держави.

З огляду на наведені вище міркування, метою даної статті є характеристика вихідних теоретико-правових засад економічної безпеки.

Національна безпека є системною категорією. У сучасній науці висловлено кілька позицій щодо її елементного складу. Сучасні дослідники вважають, що у змістовному плані національна безпека включає в себе такі види: економічна; соціальна; політична; військова; екологічна; правова; науково-технічна; технологічна; культурна; інтелектуальна; інноваційна; інформаційна; демографічна; генетична; кримінологічна; психологічна; енергетична тощо [1, с. 30–31; 2, с. 12].

Кожен з елементів національної безпеки має певну специфічну своєрідність. Разом із тим усі вони перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. Кожен із видів національної безпеки може досить яскраво виявлятися у сфері дії іншого, певним чином доповнюючи або послаблюючи його вплив. Як

переконливо доводять американські фахівці, «без капіталу немає бізнесу, без бізнесу немає ніяких прибутків, без прибутків немає роботи, а без роботи немає ніяких податків і обороноздатності» [3, с. VIII].

Усі названі компоненти однаково важливі для формування всезагальної, повної, комплексної системи національної безпеки, хоча від конкретно-історичних обставин, в силу дії різноманітних факторів, на передній план, набуваючи особливого значення, може виступати та чи інша складова. Проте базисом національної безпеки, всіх її напрямів та відгалужень за будь-яких умов продовжує залишатися економічна безпека. Тому можна стверджувати, що економічна безпека, виявляючись у сферах впливу інших видів національної безпеки, проникаючи в них і взаємодіючи з ними, акумулює в собі їхні впливи, залишаючись при цьому основою (базисом) національної безпеки.

Як засвідчує історичний досвід, актуальність питання економічної безпеки набуває особливої ваги для країн, які перебувають у стані трансформаційної кризи. Для цього явища характерне загострення суперечностей, які створюють кризові ситуації. Глибина і характер розвитку кризи можуть поставити під загрозу саме існування соціально-економічної системи країни. Тому в період внутрішньосупільних та зовнішньополітичних загострень таким важливим є забезпечення економічної безпеки держави. Економічні інтереси, що трансформуються у цілі державної економічної політики, виносяться державними інститутами на світову арену, де формується міжнародна економічна політика і виявляється конфліктність міжнародних економічних відносин. Якщо для держави характерний стан нестабільності її економічного базису, суперечливістю економічних інтересів різних соціальних груп, то конфліктність відносин на внутрішньоекономічному рівні ускладнюється. Такі суперечності стають джерелом потенційної небезпеки для суспільства та держави.

Яскравим свідченням цього є вітчизняний досвід. Перехід від збанкрутілої адміністративно-командної системи до ринкової економіки не міг не супроводжуватися глибоким падінням

виробництва, яке у своїй основі було неконкурентним та неефективним. Водночас потрібно враховувати й складність органічного поєднання реалізації завдань системної трансформації з розв'язанням усього комплексу проблем, пов'язаних з утвердженням державності. Через специфіку економічних, соціально-політичних, гуманітарних та екологічних чинників утвердження та зміцнення державного суверенітету виявилось в Україні набагато складнішим, ніж це уявлялося на перших порах.

За роки незалежності економічний суверенітет України значно послабився, зросла економічна небезпека за багатьма параметрами розвитку національної економіки, що вимагає ґрунтового комплексного вивчення механізму забезпечення економічної безпеки країни. Механізми забезпечення економічної безпеки країни – це сукупність організаційних структур і комплекс використовуваних ними форм і методів, за допомогою яких у певній послідовності послаблюється, а відтак усуваються внутрішні і зовнішні загрози існуванню країни в економічній сфері. Найважливішими елементами такого механізму є стратегія і тактика забезпечення економічної безпеки.

Означені чинники поставили на порядок денний проблему забезпечення національної безпеки і насамперед такої її складової, як економічна безпека, стали поштовхом для активних наукових пошуків у напрямі визначення її змісту, критеріїв і загроз. Наука про економічну безпеку держави, що сформувалася у другій половині ХХ ст., отримала назву «екосестейт» (від англ. «economical security of the state»).

Спектр нових поглядів на поняття (об'єкт) «економічної безпеки» та її склад на сьогодні є вельми широким. Так, О. Грунін і С. Грунін визначають економічну безпеку як «стан народного господарства, який дозволяє задовольнити всю сукупність реальних, дійсних економічних потреб суспільства, забезпечує його економічну незалежність, стабільний і стійкий розвиток, прогрес, гідне рівноправне положення у світовому господарстві, надійну, тобто таку, що не дозволяє скочуватися за критичну межу, захищеність від внутрішніх і зовнішніх загроз і впливу не передбачуваних і важкопрогнозованих факторів» [4, с. 11].

У свою чергу, П. Белов називає економічною безпекою «рівень розвитку економіки, який забезпечує економічну, соціально-політичну і воєнну стабільність в умовах впливу несприятливих факторів» [5, с. 14]. Л. Абалкін розглядає економічну безпеку як «сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення» [6, с. 4]. У найбільш розгорнутому вигляді економічна безпека тлумачиться як «захист національних економічних і соціальних інтересів держави і суспільства на основі досягнення стабільного стану й поступального розвитку економіки, з урахуванням забезпечення соціальних потреб суспільства як у державному масштабі, так і на рівні регіонів та окремих громадян країни, для захисту від впливу несприятливих зовнішніх і внутрішніх факторів» [7, с. 6].

Цей перелік визначень поняття «економічна безпека» можна було б і продовжити, і всі вони мають право на самостійне існування і розробку.

Таким чином, коли йдеться про економічну безпеку держави, то коротко ми можемо сказати, що вона полягає у здатності народного господарства розвиватися у стійкому розширеному масштабі; задовольняти реальні економічні потреби суспільства на рівні, не нижчому від критичної межі, забезпечувати економічну незалежність держави, протистояти існуючим і зростаючим виниклим небезпекам і загрозам. Відповідно, сутність економічної безпеки України полягає у забезпеченні її економічного розвитку з метою задоволення соціальних і економічних потреб громадян України при оптимальних витратах праці й природоохоронному використанні сировинних ресурсів та оточуючого природного середовища.

Поняття економічної безпеки має складну внутрішню структуру. В економічній науці і практиці мають місце різні підходи до визначення елементного складу даної категорії. Зокрема, Г. Пастернак-Тарнаушенко до напрямів економічної безпеки відносить демографічний, військовий, політичний, соціальний, кримінальний, фінансово-грошовий, ціновий, ресурсний, енергетичний, продовольчий, прісноводний, медичний, психоло-

гічний, інформаційний [8, с. 29–35]. Але, на наш погляд, це надто широке трактування економічної безпеки. Як справедливо зазначає з цього приводу М. Єрмошенко, до економічної безпеки слід відносити тільки ті складові, які містять лише економічні відносини [9]. З такої точки зору до категорії «економічна безпека держави» доцільно відносити тільки власне економічну, фінансову, зовнішньоекономічну і соціальну складові.

За інструментальною (функціональною) ознакою в межах економічної безпеки виокремлюються три базових елементи: перший – економічна незалежність (економічний суверенітет), у тому числі конкурентоспроможність національної продукції на зовнішніх і внутрішніх ринках; другий – стабільність і стійкість економіки; третій – здатність економіки до саморозвитку й прогресу [10]. Наявність саме цих базових елементів, кожного окремо і в їх гармонічному поєднанні один з одним, формує стан політико-економічної системи, що відповідає вимогам економічної безпеки держави.

Забезпечення національної безпеки будь-якої країни передбачає її співробітництво з міжнародними та регіональними системами безпеки; це зумовлено взаємозалежністю, інтеграцією та глобалізацією політичних та економічних процесів і структур. Водночас економічна безпека країни може трактуватися як поєднання економічної безпеки держави, тобто безпеки макrorівня, і економічної безпеки економічних суб'єктів, тобто безпеки мікрорівня.

Рівень економічної безпеки визначається системою критеріїв і показників. Вони включають оцінку цілої низки характеристик: ресурсного потенціалу і можливостей його розвитку; рівня використання капіталу, матеріальних, трудових, фінансових ресурсів і його відповідності рівню найбільш розвинених країн; конкурентоспроможності продукції; рівня безробіття; рівня життя тощо. При цьому важливими є як самі показники – індикатори економічної безпеки, так і їх порогові значення, за якими відбувається часткове чи повне розбалансування економічної системи, виникнення загроз економіці. Слід також враховувати їх взаємовплив один на одного. Наприклад, формуван-

ня бездефіцитного бюджету не повинно призводити до заморожування інвестування виробництва, заходи щодо стримування інфляції – не виводити рівень безробіття за межі порогових значень тощо.

Економічна безпека є не тільки економічною чи політичною, але й юридичною категорією, оскільки у праві отримує закріплення увесь організаційно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки, у тому числі економічні інтереси держави і загрози економічній безпеці, стратегія і тактика забезпечення економічної безпеки, суб'єкти, котрі цю стратегію і тактику втілюють у життя, їх повноваження, відповідальність тощо.

Стратегія економічної безпеки країни – це чітке обґрунтування основної мети і довготермінова політика та план дій держави щодо усунення загроз існуванню та розвитку народного господарства країни. Це означає, що комплекс дій держави у цій сфері має бути спрямований на усунення найважливіших загроз такій економічній системі, яка спрямована на задоволення потреб та інтересів тих верств населення, які створюють основну масу матеріальних і духовних благ. Так, згідно зі Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, ключовою умовою нової якості економічного зростання є забезпечення економічної безпеки шляхом: деолігархізації, демонополізації і дерегуляції економіки, захисту економічної конкуренції, спрощення й оптимізації системи оподаткування, формування сприятливого бізнес-клімату та умов для прискореного інноваційного розвитку; створення найкращих у Центральній і Східній Європі умов для інвесторів, залучення іноземних інвестицій у ключові галузі економіки, зокрема в енергетичний і транспортний сектори, як інструменту забезпечення національної безпеки; забезпечення готовності економіки до відбиття Україною збройної агресії тощо [11].

Суб'єкти безпеки національної економіки створюють систему економічної безпеки країни, елементами якої, окрім об'єктів, є: моделі захисту, організаційні структури, засоби захисту, нормативно-правова база тощо. В організаційному від-

ношенні система безпеки національної економіки має тільки три форми: а) державні й приватні служби безпеки; б) ринок послуг з економічної безпеки; в) функції безпеки найманих працівників.

Тактика забезпечення економічної безпеки країни – це конкретні способи досягнення такої безпеки, короткотермінової дії інституційних та організаційних структур держави залежно від змін внутрішніх і зовнішніх умов. У зв'язку з цим попередньо необхідно з'ясувати основні показники економічної безпеки.

Метою стратегії й тактики забезпечення економічної безпеки є якомога повніша реалізація економічних інтересів країни як сукупних потреб громадян, суспільства та держави, адекватних особливостям соціально-економічного стану країни, рівню її економічного розвитку, місцю в міжнародному розподілі праці. Саме вони повинні визначати всі інші інтереси, що впливають із спільних геополітичних факторів, а також визначити конкретні дії та звершення, відображаючись у вигляді, наприклад, зовнішньоекономічних доктрин, програм тощо. Наприклад, до кола життєво важливих економічних інтересів України на сучасному етапі належать: забезпечення її економічного суверенітету; побудова правового демократичного механізму державного регулювання економіки, економічне відродження держави та поліпшення добробуту її народу; розвиток міжнародних економічних відносин.

Підсумовуючи розгляд сутності та змісту економічної безпеки як складової національної безпеки, можна зробити певні висновки.

1. Економічна безпека держави є інтегральною характеристикою стану економічної системи, що передбачає критичний аналіз стану низки підсистем – взаємопов'язаних структурних складових: макроекономічної, інвестиційної, інноваційної, фінансової, соціальної, зовнішньоторговельної, енергетичної, продовольчої безпеки тощо. Це складна багатофакторна категорія, яка характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб власного населення держави на якомусь визна-

ченому рівні, з метою протистояння дестабілізуючій дії різноманітних чинників, внутрішніх та зовнішніх, а також з метою забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання.

2. За змістом економічна безпека держави складається з власне економічного, фінансового, зовнішньоекономічного та соціального елементів. За інструментальною (функціональною) ознакою в межах економічної безпеки виокремлюються три базових елементи: а) економічна незалежність (економічний суверенітет); б) стабільність і стійкість економіки; в) здатність економіки до саморозвитку й прогресу. За обсягом економічна безпека країни може трактуватися як поєднання економічної безпеки держави, тобто безпеки макрорівня, і економічної безпеки економічних суб'єктів, тобто безпеки мікрорівня.

3. Економічна безпека є не тільки економічною чи політичною, але й юридичною категорією, оскільки у праві отримує закріплення увесь організаційно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки, у тому числі економічні інтереси держави і загрози економічній безпеці, стратегія і тактика забезпечення економічної безпеки, суб'єкти, які цю стратегію і тактику втілюють у життя, їх повноваження, відповідальність тощо. При цьому велике значення має не стільки формальне закріплення основних принципів та механізмів у законодавчому полі, скільки практичне реформування політичних інститутів, які здійснюють безпосередній вплив на економічну безпеку. Такий підхід дає набагато більш довготривалу перспективу посилення економічної безпеки, зменшення та подолання існуючих загроз.

Забезпечити формування відповідної доктринальної основи для проведення подальших реформ має юридична наука. За даних умов розробка теоретико-правових засад забезпечення економічної безпеки є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Экономическая и национальная безопасность [Текст] : учебник / под ред. Е. А. Олейникова. — М. : Экзамен, 2004. — 768 с.

2. Данільян, О. Г. Национальна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації [Текст] / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов. – Х. : ФОЛІО, 2002. – 288 с.
3. Economic security: neglected dimension of national security? [Текст] / ed. by Sh. R. Ronis; Center for Strategic Conferencing, Institute for National Strategic Studies. – Washington, D. C. : National Defense University Press, 2011. – 116 p.
4. Грунин, О. А. Экономическая безопасность организации [Текст] / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 160 с.
5. Белов, П. Г. Теоретические основы системной инженерии безопасности [Текст] / П. Г. Белов. – М. : ГНТП «Безопасность», МИБ СТС, 1996. – 494 с.
6. Абалкин, Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение [Текст] / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13.
7. Экономическая безопасность Российской Федерации [Текст] : учеб. для вузов. Ч. 1 / под общ. ред. С. В. Степашина. – М. ; СПб. : Лань, 2001. – 608 с.
8. Пастернак-Тарнаушенко, Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення [Текст] / Г. Пастернак-Тарнаушенко. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
9. Ермошенко, М. М. Основні засади підвищення фінансової безпеки держави [Електронний ресурс] / М. М. Ермошенко // Економічна безпека України: проблеми і перспективи : матеріали «круглого столу» (м. Київ, березень 1998 р.). – Режим доступу: <http://redhat9.niss.gov.ua/book/journal/ekon.htm>.
10. Шутов, Н. Необходима четкая программа обеспечения экономической безопасности страны [Текст] / Н. Шутов // Слово. – 2004. – № 2 (572). – 16 янв.
11. Стратегія національної безпеки України [Текст] : затв. Указом Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015 // Офіц. вісн. України. – 2015. – № 43. – Стр. 14. – Ст. 1353.

В. В. Сорокина

Теоретико-правовые основы экономической безопасности

Проанализированы исходные теоретико-правовые основы экономической безопасности как составляющей национальной безопасности. Обоснован вывод, что экономическая безопасность является не только экономической или политической, но и юридической категорией, поскольку в праве получает закрепление весь организационно-правовой механизм обеспечения экономической безопасности, в том числе экономические

интересы государства и угрозы экономической безопасности, стратегия и тактика обеспечения экономической безопасности, субъекты, которые эту стратегию и тактику воплощают в жизнь, их полномочия, ответственность и т. д.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, национальная безопасность, угрозы экономической безопасности, правовое обеспечение экономической безопасности.*

V. V. Sorokina

Theoretical and legal basis of economic security

The article analyzes the notion of economic security as a category which has legal, economic and sociological nature. The research was carried out in theoretical and legal aspects of economic security in Ukraine. The proposals were submitted into the legislative system of Ukraine in order to improve the assurance process and implementation stages of economic security.

Complex integration processes, which take place in the Ukrainian society, create an absolute need to use modern methods of economic security diagnostics. At the present time not only the stability of political institutions functioning in the country and socio-political stability, but also one of the most important principles of the state – its sovereignty depends on economic security. In terms of external aggression against Ukraine there is the urgent issue of economic security as a guarantee of the country's defense, stability in civil society, autonomy in decision-making regarding domestic and foreign policy of Ukraine since these processes are considered to be the sovereignty indicator of each state.

The purpose of the article is to investigate strategic analysis methods and techniques of the country's economic security and mechanisms for its ensuring.

In a scientific literature strategic analysis and its methods in economic security ensuring were studied by such scholars as A. Baranovskyi, A. Berlach, V. Boyko, B. Danylyshyn, L. Dolya, V. Geyets, B. Gubskiyi, O. Hoychuk, M. Koretskyi, O. Korystin, S. Lekar, V. Muntiyan, V. Olefir, Y. Pakhomov, B. Paskhaver, V. Predborskyi, P. Sabluk, V. Shlemko, A. Stovbchatyi, Z. Varnalyi, L. Yaremko, J. Zhalilo and others.

Though, the developments of this method are insufficient in the diagnosis of economic security regarding the determination of an external threats level and a general security of a country in internal social levels.

Some scholars consider the notion of economic security in a narrow sense associating it only with economic factors, i.e. economic, financial, external and

social components. In our opinion, economic security is a very profound notion which includes more elements. The country's economic security is an integral characteristic of the economic system that provides the description of several subsystems condition – interrelated structural components: macroeconomic, investment, innovation, financial, social, foreign trade, energy, food, demographic security. Meanwhile, economic security is a component of a higher level – national security.

The urgency of the economic security issue is becoming particularly important for countries which are in a grip of a transformation crisis. The divergences aggravation, which causes crisis situations, is typical for this phenomenon. The depth and nature of the crisis development can put in jeopardy the existence of a socio-economic system. That is why during the internal and foreign policy aggravations it is so important to ensure economic security of a country. Economic interests, which become transformed into the objectives of the country's economic policy, are brought out into the world arena by state institutions, where an international economic policy is formed and the conflict of international economic relations is determined. If the economic basis instability, the divergence of economic interests in different social groups is typical for a country, a conflict in relations on an internal and economic level gets complicated. Such contradictions become a source of a potential danger in society and a country.

Thus, a strategic analysis of legal foundations of economic security is a complex, multi-level study of a country external and internal environment which makes it possible to identify strategic orientations on the basis of which the development strategy of a security strategy is formed, a strategic plan for its ensuring is worked out in a legal framework.

As far as the international partnership and Ukraine's aspiration for the European integration are concerned, ensuring economic security affects the possibility of Ukraine to be an equal member of international communities and bear economic and political pressure of such a partnership. One of the first approaches in ensuring economic security in the country should be an urgent socio-economic improvement of living standards of Ukraine, which directly affects the possibility of stable enforcement legislative principles of economic security and mechanisms for its implementation. In other words, by means of a socio-economic standard of living the trust of public units and society in general is created referring political institutions and country's economic security both in a legislative field and socio-political life. Moreover, in our opinion, some recent reforms weakened regulatory and law enforcement authorities by significantly narrowing proper

functions: the control, supervision and punishment in the field of economic crimes and crimes against sovereignty.

Along with this aspect, there is a great importance not in a formal consolidation of basic principles and mechanisms of a legislation, but in a practical reformation of political institutions which have a direct impact on economic security. This approach gives a far more long-term prospect in strengthening an economic security, reducing and overcoming existing threats.

Keywords: *economic security, national security, threats to economic security, legal support economic security.*